

Иван Вазов
Процъпалник

У Никифорова, богатия софийски гражданин, предстоеше да се извършва на третия ден на Коледа, вечерта, прощъпалника на първородния му син Николча.

За бащата и за майката, ощастливени с наследник, това събитие беше особено радостно и честито. Те бяха поискали да го отпразнуват по най-бляскав начин в средата на роднини и близки семейни приятели.

Разкошно и с вкус накичения салон, озарен от висяща лампа – люстра, която заливаше с приветлив светлик скъпите белгийски килими, кадифените, вишнев цвят, кресла, златните кръжила по картините и на голямото огледало, и всичките ония дребни накитни неща от мрамор и бронза, с които ръката и тънкия вкус на младата домакиня бяха умели да повишат привлекателността на великолепната обстановка.

Единият кът на салона се пълнеше от високата „йолка“, устроена по Коледа, за радост на сина, пресно руско нововъведение в нашите столични обичаи. По нейните тъмнозелени клони, посипани с изкуствен снежец, за да се науми бориката в зимната си премяна, и умотани с паяжина от блестящи сребърни и златни жици, висяха във вид на фарфорови чашки или цветни кандилца многобройни кошнички с конфекти, бонбони, шоколадчета – всичко това назначено да изпълни с радостен възторг очите и душата на малкото човече, царят и славата на къщата, в която тая вечер беше и героят.

Домакинът, четирийсетгодишен мъж, висок, пълен, с поглед внушителен, господарски, с движения самоуверени и резки на човек, привикал да повелява, сам шеташе и даваше последните разпореждания на прислугата, за да бъде всичко в ред за приличното посрещане на очакваните гости. Жена му, черноока хубавица със среден ръст и с малки красиви бели ръце, влизаше и излизаше, шумейки с копринената, залепена на стройната ѝ снага, рокля, носейки със себе си атмосфера от тънки благовонни миризми, и фърляше надзорни погледи върху уреда в салона и извън него.

Третият член на семейството – героят сега – Николчо – не се показваше. Чуваше се само сребристият му вик в ближната стая, често пресичан от радостни изхълцвания или плач, според сполуката или несполуката да достигне вървешком стола – гимнастиката, на която го обучаваха слугинята, приготвяйки го за тазвечерния подвиг.

Гостите задохождаха. Най-напред семейството на Костаки Аргиров, кум Никифоров, виден търговец, после белобрадия дядо поп Сребро с попадията и двете си дъщери, тоже сродници, почти едновременно

с майора Грудова и жена му, прелестна и модна дама от висшия свят, а най-сетне домакините посрещнаха високопоставения чиновник от министерството Врачевски и г-жа Врачевска, дебела, но миловидна трийсет и пет годишна жена, твърде гиздосийно и модно облечена, малко вятърничка за възрастта си, и доктора Галева, с напреднала възраст обществен деятел, със строго, разочаровано лице, на когото политиката бе побъркала на докторското поприще, а докторското му на политическото... Ето защо при неговото появяване разговорът незабавно мина на политика.

– Не, аз ви казвам пак: ние българите няма да се оправим, ние не сме узрели за политически живот, ние сме още в оная детинска стадия, когато трябва пръчка за децата, а не нож в ръцете им. Конституция имаме, нали? Ний способни ли сме за конституция? Омаскарихме всичко. Едни други ще се изядем... Тъй ако отиваме още малко, ще пропаднем, та и никой не може да ни избави от тая пропаст... – продължаваше докторът обичните си еремиади и зловещи прокобвания за участва на отечеството.

– Пак политика! Оставете я джанъм, да си видим радостта – обърна се поп Сребро. – Катинке, де Николча да го видим?

– Парашкева го облича сега – отвърна г-жа Никифорова.

– Та именно, там бъркаме я: от политика бягаме, оставяме я на вагабонтите, те да ръководят съдбата на държавата. Честните и опитните родолюбци са оттикани, умните си гледат своите работи – нека общите да горят на огън... – подзе ядовито доктор Галев.

И Врачевски поиска да отклони разговора на друга страна, защото докторовата критика го туряше малко в неловкост, и той попита уж случайно майора:

– Кажете ново-вехто, господин Грудов.

– Какво заповядате? – каза майорът, като стана от мястото си, дете се бе случил между баба попадия и жена си, и седна при Врачевски, за да може да го чуе отблизо, понеже баба попадия с двете си дъщери, госпожа Врачевска и госпожа Аргирова бяха дигнали голям шум едновременно по важния слугински въпрос и скъпотията на яйцата, та заглушеният майор почти нищо не бе можал да чуе от важния разговор по политиката.

Когато зачу повторния въпрос на Врачевски, той каза:

– Нищо не знам... Ах, да! Тая вечер се научих, че Мартинов се отровил.

– Кой Мартинов? – попита и дядо поп, като махна повелително на

баба попадия да не пици.

– Казаха, че е Мартинов, поетът.

– Бре!

– С какво се е отровил? – попита докторът.

Тая лакома новина въдвори мигновено тишина в женската част на обществото. Удивления, охкания, смайвания.

Жените обсипваха майора с въпроси.

– Ами кой е тоя Мартинов? – попита пак поп Сребро, комуто остояше неясно нещо.

– Мартинов поетът, писателят бе! – отговори докторът. – Трябва да е зел стрихинин в силна доза или цианкалий.

– Баснаджият ли? – извика очудено поп Сребро, като се сети сега за кого е реч.

– Не, той не пише басни – забележи майорът.

– Календарджият де – поправи се попът.

– Не е календаржия, джанъм – каза майорът: – Той е писател и поет, много талантлив, кой го не знае.

Тия обяснения никак не измениха ниското попово мнение за Мартинов. Той никога в живота си не беше си дал труд да различи тия разни понятия: календарджия за него беше всеки, който пише книжа, печати ги и ги продава, за да се поминува. За Мартинова той знаеше само това и ето защо по лицето му се появи изражението на някакво чувство средно между жалост и презрение.

– И каква ще е била причината? – попита трети път госпожа Врачевска.

– Доколкото можа да съдя от един по-предишен разговор с Пиперкова, негов най-ближен приятел – пое майорът, като си изтърси пепелта от цигарето в бронзовата изваяна пепелница, – причината да посегне върху живота си ще е бедността, по-добре – глада.

– А!

– Да, гладът и огорченията. Мизерията и грижите го отчайваха още от дълго време, откогато бе изваден от служба и фърлен на пътя с жена и три деца, поради независимия си характер. Той беше все мрачен, умислен; имало минути, в които дожаждал в отчаяние. Той казвал често на Пиперкова: „Пиперков, дотегнал ми е тоя мизерен живот, ядове и тегла, някой път ще си пръсна главата с куршум“...

– А земал отрова, като жена – забележи строго попът.

– Затова го гледах – каза докторът – все такъв смутен... трябва да е... Въобще, който е поет, е болен човек – прибави с доктринален тон

Галев, – или по-добре: серсем човек. Един човек със здрав ум и с мозък в главата би потърсил друга печалба, вместо да гладува от писателство. На Мартиновата постъпка може да се реши само един извезан глупец.

– Позволете, г-н докторе, глупец не е Мартинов, а, напротив, твърде даровит поет, чието име се славеше...

– Чието име се славеше, а коремът му куркаше – каза докторът. – Кой купува у нас книги?

Няколко време следваха всякакви догадки и тълкувания за причините на това самоубийство и нещастните му сетнини за Мартиновото семейство. Както обикновено, новините за чуждите злощастия са най-питателна храна за един оживен разговор и сегашното известие внесе благодетелно освежение в беседата, станала бледна и незанимателна от докторовата политика.

– И за какво му бе тая слава? Аз съм го виждал няколко пъти – вехтък, вехтък! – каза Аргиров.

– Вчера пак срещнах одного от тях с книги под мишница... продава ги из улиците... Ама пазил ме бог да купя нещо – каза поп Сребро.

– А бе, не е, дядо попе: ти за другиго разбираш! – пресече го докторът.

Офицерът пак пое:

– Ако славата му не даде хляб, тя му спечели врагове. Голямата му дарба възбуди завистта на ония, които тя засягаше. Пиперков ми казваше за мълчалив един комплот на пишущите братя, който от дълго време правил живота на Мартинова несносен. Непрестанните злъчни и от всички страни печатни нападки, хули, клюки, обезценяване на трудовете му, отричания таланта му го правили нервен, раздразнителен, уязвявали извънредно чувствителното му самолюбие и убивали съня и здравето му. – „Видиш ли тоя концерт от вълчи воеве против мене, брате, казвал той на Пиперкова. Той ще ме убие, слаб съм, няма да устоя: от чуплив кристал съм направен, не от гранит. А в тая злощастна България на един писател е нужен при таланта, и желязна душа, и железен юмрук, който аз нямам...“ От една страна самолюбието, от друга – черната сиромашия при горделив характер докараха злото: нервната раздразнителност сломи духа му, а отчаянието уби куража му; такъв е нашия обществен живот.

Аргиров помисли и каза, като допи чая си:

– Пак обществото криво, пак България лоша, злобна, завистлива! Така пеят всичките глупци, за които светът е лош, защото те не знаят ни

на себе си да бъдат полезни, ни другиму.

– Извинете, Мартинов беше полезен със своята литературна деятелност – каза Врачевски.

– Кому беше полезен?

– На обществото... на народа, в духовно отношение, разбира се.

– Защо тогава не живее?

– Защото у нас перото не може да храни, книжната търговия няма пазар.

– Щом няма пазар една стока, то значи, че тя се не дири, че не трябва. Повтарям ви, той е глупец и ненужен човек и на себе си трябва да се сърди само.

– Непрактичен, но не глупец – възрази майорът.

– Глупец. Позволете ми: какъв бихте ме нарекли, ако вместо да правех търговия с жито и пашкули, аз изнасям на тържището гладки валчести камъчета, извадени из дъното на Искъра? Може би тия камъчета подир сто години да потрябват за нещо някому и да добият цена, но сега с тях аз ще мога да постигна едно нещо: да умра от глад или от отрова като негова милост, без да имам право някого да обвинявам. Тъй ли?

– Имаш право, кумче! – потвърди поп Сребро. – Хай наздраве, да е жив наследникът! – и той изпи чашката с бенедиктин, що поднасяше слугинята.

С изключение на майорът и Врачевски, всички се съгласиха много или малко с практическите възгледи на Аргирова. Майорът възрази нещо, но слабо, чувствайки правотата на студената му логика.

– У нас, бай Грудов, писателска слава и сит корем не могат да вървят заедно – заключи Врачевски.

– Богат ли си – славен си, беден ли си – лови звезди от небето – вятър – добави докторът.

– Ако забележа, че някое от децата ми ламти за тоя гладен занаят, ще счита, че това е едно проклетие божие – каза Аргиров. – Ако не ще бащиното си поприще – нека стане чиновник, адвокатин, доктор, орач, буклукчия, но само писател – да е просто...

И попът се съгласи с Аргирова.

– Аз имам две дъщери за женене – каза той, – но двесте да имах и в светът един ерген, пак нямаше да му ги дам, ако беше календарджия.

Никифоров, който се завърна из другата стая и зачу последните попови думи, каза:

– Дядо попе, твоите мисли са малко ръждиви, нашето отечество има хиляди души като тебе и като мене, ние ще живеем и ще умрем, без

да оставим някакви следи. Славните хора са редки и колкото повече ги има един народ, толкова по е той напреднал и честит. Мартинов наистина е беден, но той е гордост за нас и само хора, които не разбират от високото и идеалното, могат да съдят тъй лекомислено, както прави свети-нята ти... Славата не се купува с пари, поетът е нещо рядко и високо...

Поп Сребро се ухили и каза:

– Нека тя бъде за другите – славата до нас да не дохожда... такава баснаджийска слава с глад.

– Ех, дядо попе, не отбираш... затова не цениш такива хора.

– Ти белким би искал твоя Николчо да стане поет, да се слави и мре от глад?

Влезе шурейат на Никифорова, който се вслуша в разговорът, па троснато каза:

– А бе не поетът Мартинов, а се отровил някой си Мартинов бакалин.

– Ах! – извикаха всичките.

– Някой си Мартинов от Ючбунар: самоубил се, че имал дългове, та му продали къщата – добави новият гост.

Домакинята влезна в салона със засмяно лице, носейки на ръце Николча.

– Ето го, гълъбчето!

Настана общ възторг. Загалиха, замилуваха, зацелуваха по надутите бузки, по гойните меки ръчици детето. Дядовите попови мустаци го ободоха, то навъси чело, дигна накриво вежди и изплака, веднага утешено от майчината си цалувка, от която се разцъфтя ясна усмивка по нежното му бузесто личице и сини херувимски очици.

– Николчо!

– Колчо!

– Колинка!

– Коле!

– Коко!

И галените имена с безбройните драгостни изявления на любов се сипеха върху здравето дете, което сбра сега всичките погледи и сърца. Донесоха му количката с кончето, да я тика напред по паркета, вървейки по тоя начин опряно на нея. Когато то видя елхата, то извика хлъцнало от радост, остави колцата и самостоятелно закричи към вълшебното дърво с прострени ръчички към висящите богатства на него. Присъствието на това драголюбно и нежно същество тук разля чаровна радост,

след одевешния невесел разговор на събранието, и победоносно завоюва вниманията и умовете, и очите, които се не насищаха да му се очудват и радват.

Баба попадия направи с уста движение, като че го заплюва:

– Грозотнико! – каза тя с намусено от сияюща усмивка чело.

– Параскевке, отнеси Коленцето оттатък, нареди прощъпалника – заповяда Никифоров и като се обърна към присъстващите, той каза тържествено:

– Господа, този стар български обичай е един от най-хубавите наши обичаи и аз държа за него. Но той особено е важен за мене, защото, да ви се изповядам: аз съм малко суеверен: вярвам онова, което предскаже прощъпалника за бъдащото на детето.

– Как да не вярваш? Това си е наредено от нашата вяра – забележи попът дълбокомислено.

– А ще ме попитате: защо вярвам? – продължи Никифоров. – На основание фактите. Някога на моя прощъпалник аз съм вземал майчиния си гердан с жълтиците и сега видите...

– Играеш с жълтици, разбрахме – каза поп Сребро.

– Тоест, станал търговец – жълтиците, парите тогава значеха търговия... Бачо на своя прощъпалник земал кръста...

– И станал поп, бог да го прости – допълни поп Сребро.

– Малкият ми брат Димитър грабнал ножът...

– Хайдутин? – избъбра попът.

– За тогава, дядо попе... а сега офицерин.

– Истина – офицерин. Как се сбъдна! Божия промисъл. – И поп Сребро се прекръсти.

Майорът забележи:

– Любопитно е, че и аз съм бил вземал ножът и баща ми си помислил, че ще стана касапин.

– Не е много събркал. Тоя кръст, дето го получи за „храброст“ на гърдите подир Сръбската война, какво е? – усмихна се докторът.

Поп Сребро се чешеше в тила и се мръщеше, вероятно искаше да си спомни за своя прощъпалник.

– Та видите – продължи домакинът, – в нашата фамилия предсказанията на прощъпалника не са лъгали ни един път. Сега разбирате колко е голямо и справедливо моето любопитство тая вечер.

Докторът и Врачевски потвърдиха също, че някаква тайнствена воля се намесва в случайностите на тоя обичай.

Не произволно и слепешки детето грабва тоя или оная предмет, а по

силата на някакъв вътрешен нагон, някакъв съпял усет, инстинкт, разумен магнетизъм ръководи първото движение на ръчицата му... Може би тук се проявява и атавизъм... Припомниха и други примери за сбъднати предвещания. Другите безусловно се присъединиха към тяхното мнение. Баба попадия спомни, че брат ѝ зел дивитя, а той бил двайсет години капзамалин в турско време, винаги с дивит и тефтер в пояса – капзамалин и умрял.

И цялото общество тука се намери в хипнотическо веруеще настроение. Скептичен остана майорът, но той от такт и приличие не иска да нарушава ненужно умилителната общност в мислите и да накърнява с неуместни усъмнявания тържествеността на стария български обичай.

Домакинята, лучезарна от щастие и младост, пое от слугинята сребърната широка синия с предметите на прощъпалника и заедно с мъжа си ги наредиха въз килимче, постлано на паркетния под. Една ламба наред килима осветяваше следните вещи:

Куп жълтици (те означаваха търговец).

Кръст (духовно звание).

Орден (чиновник).

Детска сабица (офицер).

Пасти (чревоугодец).

Чаша вино (весел, жизнерадостен човек или пияница).

Китка цвете (кавалер и женолюбец).

Един подвързан в червено том „Стихотворения Пушкина“ (поет, писател)!

Умните и честолобиви родители туриха последният символ на оня край, който почти оставяше в сянка под увисналия край от покривката на масата. Отсам, най-близо до погледа на детето, блещяха жълтиците, после орденът и сабицата. В увлечението на своята нежна родителска любов те си допуснаха тая невинна хитрост, уверени, че улесняват работата на орисията.

Златото лъскаше и блестеше съблазнително под яркия светлик на двете светила; блестеше весело и кръстатия орден от емайл, златообкован с алената си александровска лента. Сабицата, като едно бяло зъмче, лежеше красиво на килима.

– Облог правя, че ще налети право на жълтиците: сегашните деца са хитри – забележи поп Сребро, като впиваше погледа си в лъскавата купчинка.

– Аз съм за сабята – усмихна се майорът – и искам да черпи

шампанско господин Никифоров: тя значи войник, значи генерал.

– Колчо да гледа ордена, ордена! – извика докторът. – Сега този, а като стане мъж – друг, с лента през гърдите – министерски! Помнете ми думите, орденът ще вземе!

Никифоров извика тържествено към жена си:

– Коленцето сега!

Радостни възклицания посрещнаха пак детето, когато госпожа Никифорова го внесе в салона.

Тя го сложи, закрепил на краката му и каза нежно:

– Коко! Там, там! – посочвайки му прощъпалника.

– Коленце! Вземи, вземи! – каза му галено и бащата, като ръката му сочеше прощъпалника и, неволно може би, право в златната купчинка.

Всички със замръзнала усмивка на лицето следяха с напрегнато внимание движението на Николчо. Детето, като видя предметите, хлъцна от радост, която се изрази чрез някакъв самодоволен звук, полувик, полусмях, получуруликане. Па с прострени ръчици то закрета смешно с неукрепналите и разкрячени нозе право към съблазнителните вещи.

– Нали ви думам – право там отива – избъбра поп Сребро.

Николчо действително приближи златото, наведе се да грабне с разперените пръстчета лъскавото купче, но внезапно погледът му мина на съседните предмети и то посегна към сабицата.

– Генерал Никифоров! – Шампанското! – извика весело офицерът, като погледна бащата.

– Яй... яй... – изсмя се детето, което, без да свали ръката си до генералския символ, премести я над китката.

– Чапкъл! – извика засмян, но недоволен бащата.

Дамите се изкикотиха лукаво.

– Ще гори жените – каза майорката.

Но детето пак се спря в нерешителност, сякаш засрами се, тури пръстче в уста, като да се затрудняваше в избора, па очите му се впиха втोरачено в кръста.

– Земи кръста, къзъм – извика щастлив попът; – от тебе ще излезе владика, а не орман папазъ, като дядо ти попа.

Но Николчо не пипна кръста, а гледаше нерешително на всичките предмети.

Непонятното колебание на Колето да си избере нещо замени напрегнатото любопитство с тревожно чувство...

– Коко! Я виж как свети? – и майката посочи жълтиците, за да пренесе пак вниманието му на тях.

– Ъхъй, хъй! – изсмя се детето, па се наведе и грабна с двете ръце червената книга – томът със стиховете!

– Ах! – извика Никифоров.

Недоумение, почти досада, се изобрази по лицето му.

– Славен писател ще стане! – извика майорът.

– Велик поет! Пушкин! – извика Врачевски.

Никифоров погледна жена си стреснато.

Попът бърбореше нещо недоволен.

Аргиров също измънка нещо с кисело лице.

Докторът Галев пошушна:

– Празна работа. Аз не вярвам в тия предвещания.

Беседата сякаш стана хладна и увяхнала.

Тя се оживи пак, когато се сложи трапезата за нощно закусуване. Запиха се здравици с шампанско. Никифоров задуши неприятното си чувство и придоби весел вид. Той учтиво поблагодари за изразените при тостовете от Грудова и Врачевски пожелания за успеха на Колча в поетическото поприще и като интелигентен и със светски правила човек даде духовито тона за приятни и живи разговори.

Къде полунощ гостите се сбогуваха и си излязоха весели и благо-разположени. Когато Никифоров ги изпрати до вратнята с жена си, той се обърна към нея с внезапно намусено лице:

– На кого се е метнал? Та в нашия род не е имало просяци!

Вратнята се затвори. Навън зимната нощ, ясна и студена, покриваше с дрезгавата си тъмнина улиците, къщята, пространството. Далек шум от файтон тресеше нощния въздух и нарушаваше тишината и съня на нещата. Брилянтopodobни звезди блещукаха на тъмносиния свод, тайнствено и глухо надвесен над заспалата столица. Близо една весела група младежи, пеейки къс от опера, мина шумно и се отдалечи в мърчината на улицата. После покоят пак се въцари в цялата природа, при нямото мигане на небесните звезди, пътующи тихо из дълбочините на ефира.

София, 1903

КРАЙ

Източник: Словото
Набиране: Надежда Владимирова

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/4188>]